

УДК (811.11+811.13)'373.21

О. М. Складенко

Про трансономастичні переосмислення ойконімів (спроба типологічного зіставлення)

У статті розглядаються різні види трансономастичного переосмислення ойконімів в різних мовах як один з проявів ізоморфних загальнономастичних закономірностей, як одна з ономастичних універсалій.

Ключові слова: ономастика, ойконіми, топонімна метонімія, трансономастичні переосмислення, типологія, ізоморфізм.

Усі ойконіми поділяються на дві групи: назви, що корелюють зі словами загальноновживаної мови, етимологічно прозорі, і назви, що не мають таких корелятивів, із затемненою внутрішньою формою.

Зрештою переважна більшість власних назв походить від апелятивів. Їх "непрозорість" пояснюється або тим, що вони пройшли досить значний трансформаційний шлях і первинна семантика повністю стерлася, або це іншомовні запозичення. Іншими словами, власні назви — це *мовні знаки другого порядку*. Проте, виникнувши з вихідних апелятивів, ономастичне життя власних назв тільки починається. Тепер вони, в свою чергу, можуть служити "вихідним пунктом", "будівельним матеріалом" для появи нових онімів, які є *мовними знаками третього порядку* (або *ономастичними знаками другого порядку*), і можуть служити основою для виникнення нових онімів — *мовних знаків четвертого порядку* (або *ономастичних знаків третього порядку*) і т. д. Ономастична лексика набуває характеру автономної, самовідроджуваної і саморегульованої сфери, яка все більше віддаляється від загальної сфери, з якої вона походить. Топоніми як мовні знаки третього порядку — це утворення, які виникли шляхом смислового зрушення в межах самої топонімії: назва пересувається з одного топонімного класу в інший. Назва найближчої річки, долини, пагорбу, лісу тощо переходить на селище (або інший клас географічних об'єктів). Це *транстопонімна метонімія*. У початковий період створення топонімії топонімна синекдоха і метонімія мали, ймовірно, домінантне значення. При наявності багатой розгалуженої топонімії в новоутвореннях все більшого значення набувала транстопонімна метонімія. Найбільш широка і різнопланова взаємодія з назвами поселень спостерігається серед гідронім-

них лексем. Назви великих річок часто переносяться на міста та інші населені пункти, що знаходяться на їх берегах. Практично в кожному топонімному регіоні наявні назви населених пунктів відгідронімного (транстопонімного) походження. Назва столиці Каліфорнії — **Sacramento** походить від ріки **Sacramento**, пор. ойконіми — трансгідронімні метоніми амер. **Alamo, Fresno**, (СА); укр. **Ірпінь, Сквир** (Кв.); **Сарата, Саврань, Кодима** (Од), **Шостка** (Чрв). Назва міста **Ворона** (Вл, ІФ, Чрг) — похідне від назви річки **Ворона**, пор., напр., рос. ойконіми **Ворона** у В'ятській і Пензенській обл. [23:29].

Пояснюється це тим, що річки були тим історичним шляхом, яким здійснювався процес розселення і підтримувались торгові зв'язки. Їх номінація була необхідною. В гірських же умовах річки не використовувались як засіб транспорту і зв'язку, їх режим і гідрографічні умови не сприяли такому господарському вживанню, і вони часто не мали власного імені. За цих обставин переважає інша ономастична тенденція — давати назву річкам за назвою населених пунктів, що розташовані по їх берегах, пор. р. **Яркент, Куча, Хотан, Ташкуртан** у Середній Азії. Гірські вершини не мають важливого промислового або соціального значення. Їх назви рідко стають основою для ойконімів, пор. окремі випадки: амер. н. п. **Pocono** (РА), **Shenandoah** (VA), укр. с. **Бозна, Гребінь, Заневич, Плита, Шурден** [7: 16, 25, 31, 55, 78]. Але в Монголії, де панує культ гір, в основі назв багатьох населених місць лежать назви найближчих почесних гірських вершин [11:238—240]. Резюмуючи викладене, підкреслимо як одну з ізоморфних тенденцій ономастики вторинне використання вже наявних топонімічних засобів для називання різноманітних географічних об'єктів, зокрема населених пунктів.

Вторинна ономастична номінація не обмежується випадками транстопонімної метонімії. Ойконіми можуть бути утворені як мовні знаки *третього порядку* від власних назв різних ономастичних класів. Іноді це *перенесені* назви, тобто повторення вже існуючих топонімів при називанні нових поселень, напр., назва укр. села **Гавриленці** є вторинною до назви **Гаврилетці / Gavrilesti**, так само для рум. поселення ойконім **Чудей** (рум. **Ciudei**) — це лише вторинна назва початкової української форми **Чудин** [17: 65]. Існування *тезоіменних* топонімів (термін О. В. Суперанської) розглядають як одну з топонімічних універсалій, що властиві різним мовам [20: 208].

Причини транстопонімізації різні. "Найчастіше вони штучно переносяться з об'єктів чужої території як певний символ, що не має прямого стосунку до поселення, яке запозичило собі відповідну назву" [10: 199]. Таким можна вважати ойконім в Україні **Афіни** (1930 р.) > **Заря** (1936 р.) (укр. **Зоря**) як пам'ять про історичну батьківщину приазовських греків та її головний етнічний центр [15:25]. Подібну природу має назва с. **Константинополь**, яка з'явилася в Приазов'ї на честь православної столиці Римської імперії [15:74—75]. Відомо, нагадує В. В. Лучик, що причорноморське місто **Одеса** та ін. "отримали свої запозичені назви завдяки поетизованому ставленню до античної Греції та зв'язаній з нею "грецькій моді" в топонімії II пол. XVIII ст." [16:200]. Іноді першопоселенці черпали назви для нових населених пунктів з назв колишніх рідних місць. Так, на території Донеччини поява східнороманських назв **Балта, Глосси, Гольма**, за словами Є. С. Отіна, зобов'язана переселенню в даний район на початку 70-х років XVIII ст. молдован і волохів [15:87]. На Миколаївщині, за словами В. В. Лободи, назви німецьких колоній переважно були перенесеними, починаючи з кінця XVIII ст., з різних провінцій і земель Німеччини: **Мюнхен, Данціг, Вормс, Карлсруе, Баден** і под. У зв'язку з унормуванням назв поселень на українській мовній основі подібні ойконіми вживаються часом як умовні варіанти, що зазнали адаптації (**Калестрове** — **Карлсруе** — сучасн. **Степове; Рорби** — **Рорбах** — сучасн. **Новосвітлівка**) [8:32]. Старі найменування типу **Кандель, Мангейм, Зельц, Фрейдорф, Страсбург** також перенесли в топонімію південно-західної Одещини німці-колоністи з території їх давнішого мешкання [2:34]. У Бессарабії були засновані колонії вихідцями з французької Швейцарії: **Париж, Бриен, Арцис** та ін. [22:136]. Такі перенесені топоніми — одна з ознак *молодості топонімічної системи* [6]. Так, у відносно молодій системі Одещини перенесені ойконіми складають близько 10%, у той час як у Чернівецькій області їх у три рази менше, лише 3,1% [8: 30]. Для молоді ойконімії США і Канади перенесені транстопонімічні утворення є однією з найхарактерніших особливостей. Так, у Канаді, де мешкає 1 млн. 40 тис. осіб слов'янського походження, багато ойконімів — перенесення назв місцевостей, де мешкали іммігранти на своїй історичній батьківщині. Такими є ойконіми з вихідними назвами західних українських областей: **Ispas, Janow, Kolomija, Lanivci, Snjatin, Tarnopil, Kiew, Poltava** [18:71].

Іноді перенесені назви виникають як результат транстопонімічної метафори: невеликі поселення на основі певних асоціацій отримують назви всесвітньо відомих міст або навіть країн, амер. **Geneva, Genoa, Havana, Milan, Sidney** (IL); **Dublin** (PA); **Havre** (MT) та багато ін. У США назву **Odessa** мають населені пункти в шістьох штатах. До 1946 року в Україні були села **Америка, Афіни, Африка, Люксембург** [1: 76], х. **Сахалін, Карфаген, Швейцарія** [21: 807, 837, 737, 872]. Зараз в Україні випадки транстопонімічної метафори можна побачити тільки в мікротопонімії, наприклад: **Абіссінія, Америка, Афганістан, Бермуди, Біробіджани, Варшава** [19: 11, 14, 18, 42, 54, 89].

Причиною виникнення транстопонімічної метафори є те, що широко відомі назви поряд зі своїм звичним топонімічним значенням (функціями) спроможні набувати додаткові конотації (здебільшого позитивні), що мають асоціативно-образний та емоційно-оцінний компоненти. Конотативні топоніми виробляють яскраві ознаки, які слугують основою для порівняння і, — звідси, — для виникнення транстопонімічної метафоричності. Конотативні оніми з розвиненими співзначеннями, ймовірно, є однією з ономастичних універсалій [13: 56].

Як іншу причину можна назвати релігійні почуття мешканців, котрі називають свої селища біблійними або християнськими топонімами: **Ararat** (CA,WA), **Jericho** (RI), **Palestine** (TX), **Bethlehem** (CT), **Nazareth** (TX, PA), **Antioch** (CA). Своєрідна тенденція відображена у класичних назвах, в яких відроджуються назви міст античної літератури і міфології: **Sparta** (IL,NJ), **Troy** (IL,NH). Ойконімія США багата також на такі назви, як **Memphis** (NE), **Atlanta, Vesuvius** (VA), **Mecca** (VA), **Philippi** (WV) та ін. Такого роду назви не мають аналогів в ойконімії інших сучасних мов.

Особливий різновид вторинної ономастичної номінації становлять трансантропонімічні переноси, тобто вживання непереоформлених топонімами засобами антропонімів (особових імен, прізвищ або прізвищ) як назв населених пунктів. Причини ойконімізації вихідних антропонімів різноманітні. У Давній Русі численним розрядом географічних назв є ті, котрі походять від особових імен першопоселенців, засновників міста і власників: **Ярославль, Владимир, Житонег, Житобудь, Любонег**. Серед назв поселень Волинсько-Рівненського Полісся, за словами В. П. Шульгача, "де присутність слов'янського етносу ніколи не переривалася <...>, законсервовано й збережено до сьогодення чимало ономастичних архаїзмів <...>, які репрезентують усі класи пропріальної лексики, однаковою мірою маніфестуючи те, що було актуальним для співжиття наших далеких предків: укр. **Біловіж** (Рв) < **Belovidb*, **Вітоніж** (Вл) < **Vitonegb*, **Озденіж** < **Sbdenegb*, **Бутмер** (Вл) < **Вуттезь*, **Ждань, Клевень, Познань** (Рв) < **Ждан*, **Клеван*, **Познан* < **Ebdam*, **Klbvam*, **Poznam*" [24:274—276]. Ряд географічних назв, що виникли від старовинних (дохристиянських) імен людей, як стверджує В. В. Жайворонок, сьогодні вже не пов'язується з конкретною історичною особою, напр.: **Яготин** (від *Ягота*), **Пирятин** (від *Пирята*), **Люботин** (від *Любота*), **Путятин** (від *Путята*), **Гостятин** (від *Гостята*), **Козятин** (від *Козята*), **Рогатин** (від *Рогата*), **Ділятин** (від *Ділята*), **Снятин** (раніше **Коснятин** від *Коснята*) [5: 236].

Іншу ономастологічну природу має структурно тотожний різновид відантропонімічної номінації — коменоративні ойконіми з яскраво вираженою соціальною спрямованістю: увічнити імена видатних людей, присвоївши їх як назви населеним пунктам, напр. укр. **Шевченко** [3: 494—495]. В Росії на берегах річки Волга, як зазначає В. Ф. Шишмарьов, існували німецькі та французькі поселення, назви яких були створені від власних імен мешканців, напр., німецькі ойконіми: **Бауер** (Карамышевка), **Меркель** (Макаровка), **Ротхаммель** (Памятная), **Брабандер** (Казицкая), **Теллер** (Березовка), **Прейс** (Краснополь), **Зельман** (Ровная), та ін. Багато поселень на лівому березі Волги мали французькі назви: **Луи** (Островка), **Оденкур** (Audeincourt), **Шасселуа** (Chasselouis), **Кано** (Caneau), **Буару** (Voironx), **Монжу** (Monjou) та ін. У 1769 р. перейменування іноземних назв не змогли витіснити старі. Після нової хвилі у 1915 році перейменовані ойконіми існували паралельно зі старими: пор., **Шасселуа** — **Островка**, **Борегар** — **Буерак**, **Кано** (Кана) — **Канское**, **Буару** — **Бордовское**, **Оденкур** — **Брабандер** — **Казацкая** [22: 110 — 111]. У сучасній європейській ойконімії відантропонімічні способи номінації — явище досить рідкісне. У Великій Британії з досліджених нами більш як 4000 топонімів тільки 11 — антропоніми, що вживаються в топонімічній функції в чистому виді [27, 28, 30]. В історичному регіоні Німеччини — Саксонії зпоміж 1232 ойконімів ми не виявили жодного корелюючого з антропонімом [25;26]. Близько 50 романських мікротопонімів можна виявити, проглядаючи карти м. Одеси XIX — поч. XX ст. Ці назви були утворені від імен власників певної земельної ділянки: французів, італійців, іспанців,

напр., **Анатра, Томазіні, Бажольє, Курьє, Шаміє, Кальсада**. За винятком назви **Ланжерон**, жодна з них не збереглася на сучасній карті міста.

Зовсім інше становище склалося в топонімії США, де принцип відантропонімного найменування — один з основних і варіює у своїх численних конкретних реалізаціях. Ім'я президента **Washington**, за нашими підрахунками, зустрічається в топонімії США 84 рази (включаючи назву столиці, штату, багатьох населених пунктів, озер, гірських вершин, 30 графств) [33]. Численними у топонімії є імена інших президентів, політичних діячів і воєначальників: **Adams, Franklin, Hamilton, Linkoln, Grant** та ін. Наприклад, у штаті Небраска 12 найменувань — це прізвища президентів США (ойконіми: **Artur, Garfield, Grant, Jefferson, Lincoln**), 13 найменувань — прізвища військових діячів (ойконіми: **Knox, Wayne, Johnson, Hooker, Howard**), далі — прізвища політиків (ойконіми: **Blaine, Cuss, Holt, Dodge, Douglas**), журналістів (ойконім **Greeley**), бізнесменів (ойконім **Sarpy**), колоністів (ойконім **Boone**), сенаторів (ойконіми **Hitchcock, Thayer**) [29:388]. Назвами селищ ставали імена першопоселенців, місцевих священиків, начальників поштових відділень і відділень банків, інженерів тощо, а також імена їхніх дружин і дітей: **Anthony, Charlotte** (FL), **Victor** (CA), **Christiana** (PA), **Louisa** (KY) а також імена колишніх індіанських вождів: **Klawock** (AK), місцевих індіанців та культурних діячів минулого часу: **Pontiac** (MI,CA), **Tecopa** (CA), **Tecumseh** (NH), **Sequoyah** (CA), **Kokomo** (IN) [32: 242, 243].

Зазначимо також, що велика кількість відантропонімних ойконімів у США пов'язані з різними асоціаціями, викликані різними причинами. Це, наприклад, імена давньогрецьких і давньоримських богів: **Jupiter, Vulcan, Echo, Eros**; античних героїв, поетів, політичних діячів: **Ulysses, Homer, Caesar**. На Україні, напр., є ойконім **Дар'я** < від прізвища Дарій [7: 26]. Ойконімами також ставали прізвища відомих людей нового часу: **Byron** (IL, IN), **Sheridan** (IL), **Stendal** (IN), **Dickens** ^ B), **Schiller** (IL), **Verdi** (NV). Іноді тут проявляється американський ім'ятворчий снобізм — дати, наприклад, маленькому сільцю, що загубилося серед безкрайнього простору, гучне ім'я **Napoleon** (IN, ND).

Назви ніколи не існують ізольовано, вони "завжди співвіднесені одна з одною" [12:34]. Діючі ойконіми сприяють виникненню нових, аналогічних утворень, формуючи специфічні топонімічні мікросистеми у сфері відантропонімних ойконімів, пор. назви сусідніх селищ амер. **Romeo і Juliette** (FL) [27:72], рос. **Енгельє і Маркс** (Саратовська обл.).

Таким чином, топонімію всесвіту можна розглядати як єдину ономастичну систему, в якій крім локальних специфічних особливостей діють ізоморфні, загальноономастичні закономірності. Чільне місце серед них посідають закономірності трансономастичного переосмислення ойконімів — одна з топонімічних універсалій.

Умовні скорочення

1. Назви адміністративно-територіальних одиниць

1. США: AK — Аляска, CA — Каліфорнія, CT — Коннектикут, IL — Іллінойс, IN — Індіана, FL — Флорида, KY — Кентуккі, MI — Мічіган, MT — Монтана, NB — Небраска, ND — Північна Дакота, NH — Нью-Гемпшир, NV — Невада, PA — Пенсільванія, TX — Техас, VA — Вірджинія, WA — Вашингтон, WV — Західна Вірджинія.
2. Області України: Вл. — Волинська, ІФ — Івано-Франківська, Кв — Київська, Од. — Одеська, Рв. — Рівненська, Чрв — Чернівецька, Чрг — Чернігівська.

1. Бучко Г., Бучко Д. Радянська дійсність і українська ойконімічна система: соціологічний аспект // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців. — К.: Пульсари, 2002. — С. 75—78.
2. Горужанкіна Л. В. Структура ойконімії Південно-Західної Одещини // Повідомлення Української ономастичної комісії. Вип. 13 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. — К., 1975. — С. 33—36.
3. Горпинич В. О. Словник географічних назв України: (Топоніми та відтопонімі прикметники): Близько 25000 слів. — К.: Довіра, 2001. — 526 с.
4. Горпинич В. О. Власні назви і відтопонімі утворення Інгуло-Бузького межиріччя / Горпинич В. О., Лобода В. В., Масенко Л. Т. — К.: Наукова думка, 1977. — 192 с.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси. — К.: Довіра, 2007. — 262 с.
6. Карпенко Ю. А. Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. — М.: Наука, 1980. — С. 48-57.
7. Карпенко Ю. О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. — Чернівці: ЧДУ, 1964. — 80 с.
8. Касім Г. Ю. Перенесені ойконіми як характерна ознака молоді топонімічної системи / Г. Ю. Касім // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — 1995. — № 1-2. — С. 30-33.
9. Лобода В. В. Іншомовні елементи в топонімії Інгулецько-Тилігульського басейну // Повідомлення Української ономастичної комісії / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. — К., 1975. — Вип. 13. — С. 28-33.

10. Лучик В. В. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації // Студії з ономастики та етимології. 2007 / НАН України. Ін-т укр. мови: зб. наук. праць. — К., 2007. — С. 193—201.
11. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / АН СССР. Ин-т географ. — М.: Мысль, 1974. — 382 с.
12. Никонов В. А. Введение в топонимику. — М.: Наука, 1965. — 179 с.
13. Отин Е. С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка // Вопросы языкознания. — 2003. — № 2. — С. 55—72.
14. Отин Е. С. Непереоформленные личные имена в гидронимии Дона // Избр. работы: [в 2 т.]. — Донецк: Донецчина, 1997. — Т. 1. — С. 173-194.
15. Отин Е. С. Топонимия приазовских греков. Историко-этимологический словарь географических названий. — [2-е изд.] — Донецк: Юго — Восток, Лтд. 2002. — 210 с.
16. Отин Е. С. Рецензії та анотації: М. Т. Янко. Топонімічний словник-довідник Української РСР. — К.: Радянська школа, 1973. — 180 с. // Мовознавство. — 1974. — № 6. — С. 86-89.
17. Редька Я. Сліди слов'яно-романської взаємодії в ойконімії Буковини / Ярослав Редька, Лідія Лупуляк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2007. — Вип. 354-355. — С. 62-66.
18. Секирін П. В. Географічні назви слов'янського походження в Канаді // Мовознавство. — 1988. — № 1. — С. 70-72.
19. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: [у 2 т.] / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Філологічний фак-т. Ономастико-діалектологічна лаб.: [упоряд. Г. Л. Аркушин]. — РВВ "Вежа" ВДУ ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2006. — Т. 1: А-К. — 408 с.
20. Суперанская А. В. Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. — М.: Наука, 1972. — С. 346 — 356.
21. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — Київ: Укр. вид-во політичної літератури Держполітвидав УРСР, 1947. — 1064 с.
22. Шишмарев В. Ф. Романские поселения на юге России; отв. ред. В. М. Жирмунский. Труды Архива АН СССР. — Вып. 26. — Л.: Наука, Ленингр. отд., 1975. — 244 с.
23. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. — К.: Київ, 2001. — 189 с.
24. Шульгач В. П. Праслов'янська спадщина в топоніміконі Волинсько-Ровенського Полісся // Наук. вісник Чернівецького унів. Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2007. — Вип. 354 — 355. — С. 274-277.
25. Blaschke Karlheinz. Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen. 1. Teil: Mittelsachsen. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1957. — XVI + 63 S.
26. Blaschke K. Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen. 2. Teil: Nordwestsachsen. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1957. — XVI + 63 S.
27. Blevins Don. The Unusual Origins of More Than 3,000 American Place Names. — Nashville, Tennessee: Cumberland House, 2000. — 435 p.
28. Ekwall Eilert. The Concise Oxford Dictionary of English Place-names. — Fourth edition. — Oxford: Oxford University Press, Ely House, 1966. — XLIX + 546 p.
29. Fitzpatrick, Lilian L. Nebraska Place-Names. — Lincoln: Nebraska State Historical Society, 1982. — XIV + 447 p.
30. Reany P. H. The Origin of English Place-Names. Fourth impression. — London: Routledge and Kegan Paul, 1969. — 277 p.
31. Room A. Dictionary of Place-names in the British Isles. Over 4,000 place-names — their fascinating origins and history. — London: Butler & Tamer Ltd, Bloomsbury Publishing Limited, 1988. — XXVI + 414 p.
32. Stewart G. R. American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. — New York: Oxford University Press, 1970. — XL + 550 p.
33. The Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in thirty volumes. "First published in 1829". GROLIER International Headquarters: Danbury, Connecticut. — 2001.

O. N. Sklyarenko

ABOUT TRANSONOMASTIC SHIFTINGS OF OIKONYMS (TYPOLOGICAL COMPARISON)

The article deals with problems of transonomastic shiftings of oikonyms in different languages which are manifestations of isomorphic toponymical laws and belong to onomastic universals.

Key words: onomastics, oikonyms, toponymical metonymy, transonomastic shiftings, typology, isomorphism.

О. Н. Склярєнко

О ТРАНСОНОМАСТИЧЕСКИХ ПЕРЕОСМЫСЛЕННЫХ ОЙКОНИМАХ (ОПЫТ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО СОПОСТАВЛЕНИЯ)

В статье рассматриваются различные виды трансономастического переосмысления ойконимов в разных языках как одно из проявлений изоморфных общеономастических закономерностей, как одна из ономастических универсалий.

Ключевые слова: ономастика, ойконимы, топонимическая метонимия, трансономастические переосмысления, типология, изоморфизм.